

Kâdiriyye'nin Şehrîzor Bölgesinde Yayılışı

Abdulcebbar KAVAK*

Özet

Musul'un sancaklarından biri olan Şehrîzor, Bağdat'a yakın oluşu sebebiyle bölgedeki siyâsî, sosyal, dînî ve tasavvufî hareketlilikten ilk etkilenen merkezlerden biri olmuştur. Bu bağlamda Bağdat'ta ortaya çıkan Kâdirîlik çok geçmeden Şehrîzor'da etkisini göstermiştir. Fakat bu etkinin tespit edilebildiği kaynaklar XVII. yüzyıl sonrasına aittir. Bu kaynaklar çerçevesinde tarîkatın Şehrîzor'da yayılması başta Berzencîler ve Talabânîler olmak üzere bölgedeki nüfuzlu bazı aileler eliyle gerçekleşmiştir. Bu makalede Berzencî ve Talabânî ailelerinin etkinliklerine bağlı olarak tarîkatın bölgedeki yayılışı ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şehrîzor, Kâdirîlik, Berzencîler, Talabânîler, Şeyh Ma'rûf el-Berzencî, Şeyh Hâlis et-Talabânî.

The Spread of Qadiriyya Order in the Region of Shahrizor

Abstract

Because of its closeness to Baghdad, Shahrizor which was one of the sanjaks of Musul was one of the first centers affected from the political, social, religious, and mystical activities that took place in the region. In this context, it did not take long that Qadiriyya which emerged in Baghdad showed its effects on Shahrizor. However, the sources in which such effects can be traced belong to post-seventeen century period. In the light of such books, it is understood that the spread of Qadiriyya order in the region happened by means of influential families of the region such as Barzanjis and Talabanis. In this article, we dealt with the spread of the order in the region by means of the activities of the Barzanji and Talabani families.

Key Words: Shahrizor, Qadiriyya order, Barzanjis, Talabanis, Sheikh Ma'ruf al-Barzanji, Sheikh Halis al-Talabani.

Giriş

Şehrîzor, Osmanlı döneminde Musul'u oluşturan üç sancaktan biridir ve Kerkük, Revanduz, Erbil, Köysancak, Salahiye ve Ranya bölgelerini kapsamaktadır.¹ Şehrîzor'un Bağdat'a yakınlığı, doğal olarak orada meydana

* Yrd. Doç. Dr., Ağrı İbrâhim Çeçen Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi (akavak@agri.edu.tr)

1 Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-a'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1316, VI, 4484.

gelen siyasî, toplumsal, dinî ve tasavvufî hâdiselerden diğer bölgelere göre daha erken etkilenmesi sonucunu getirmiştir. Bağdat için ifade ettiğimiz durumun Şehrızor'un hemen yanı başındaki İran için de geçerli olduğunu belirtmeliyiz. Şehrızor'daki dinî ve tasavvufî hayattan bahseden araştırmacılar, tasavvufun kurumsallaşmasıyla ortaya çıkan tarikatlardan, günümüze kadar devam eden Kâdiriyye ve Nakşbendiyye'ye geniş yer ayırmakta, bu iki tarikat dışında Sühreverdiyye, Kübreviyye, Halvetiyye ve Nurbahşiyye gibi tarikatların da bölgede faaliyet gösterdiklerini ifade etmektedirler.² Iraklı tarihçi Abbas Azzâvî, Şehrızor'da faaliyetleri görülen tarikatlar arasında adı geçen Sühreverdiyye'nin, uzun süre bölgedeki Kürt kabileleri arasında çok yaygın olduğunu fakat zamanla müntesibi kalmadığı için günümüze ulaşamadığından söz etmektedir.³ *Sâdât-ı Berzence* olarak tanınan Berzencî ailesinin temsil ettiği Kübrevîlik, Nurbahşîlik ve Halvetîlik ise bölgede XVII. asra kadar devam etmiştir.⁴ XVII. asırdan itibaren Kâdirîliği yaymaya başlayan Berzencîler'in, XIX. asrın ilk çeyreğinden itibaren kısmen Nakşbendîliğe geçtikleri görülür.⁵ XIX. asrın başından itibaren Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin gayretiyle Nakşbendîlik, Şehrızor'un en yaygın tarikatı haline gelmiştir.

Abdülkâdir Geylânî hayatta iken tarikatının daha çok Bağdat ve çevresiyle sınırlı kaldığı bilinmektedir. Tarikatın Irak'ın sınırlarını aşıp günümüzde yayıldığı bölgelere ulaşması sonraki dönemlerde gerçekleşmiştir. Hüseyin Vassâf bu hususu teyid eder mahiyette Abdülkâdir Geylânî'nin Bağdat'ta Ebû Saîd Medresesi'nde tadrîsat ve irşad faaliyetlerinin yanında kitap telifiyle de uğraştığından bahsettikten sonra, onun bu gayretleri sayesinde teessüs eden tarikatının, kendisinden sonra Hindistan'a kadar ulaştığını belirtir.⁶ Şehrızor bölgesinin Bağdat'a yakınlığı münasebetiyle

2 Muhammed Raûf Tevekkülî, *Târîh-i Tasavvuf der Kürdistan*, Tahran: İntişârât-ı Tevekkülî, 1381, s. 155-301; Hasan Caf, *Tarikat der Meyân-ı Kürdhâ*, Tahran: Tahran Üniversitesi Yay., 1336, s. 261-270; Martin Van Bruinessen, *Ağa-Şeyh-Devlet*, trc. Banu Yalkut, İstanbul: İletişim Yay., 1992, s. 320-338.

3 Abbas Azzâvî, *Aşâiru'l-Irak I-II*, Beyrut: Mektebetü'l-Hadârât, ts., I, 342.

4 Abdülkerim Müderris, *Ulemâunâ fi hidmeti'l-ilmi ve'd-dîn*, haz. Muhammed Ali Karadağî, Bağdat: Dâru'l-Hürriyye, 1983, s. 421-423; Ma'rûf el-Berzencî, *el-A'mâlu'l-kâmile li-ş-şeyh Ma'rûf el-Berzencî el-Kürdî*, tahk. Baba Ali b. Şeyh Ömer Karadağî vd., Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1984, I, 18.

5 Muhammed Emîn es-Süveydî, *Def'u'z-zelûm ani'l-vukûi fi urzi hâze'l-mazlûm*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, no: 1404, vr.16^a.

6 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. M. Akkuş-A. Yılmaz, İstanbul: Kitabevi, 2011, I, 57.

Kâdiriliğin bölgede ilk dönemden itibaren tanındığını söyleyebiliriz. Ayrıca bu bölge İran ve Afganistan yoluyla Bağdat üzerinden hacca gidenlerin ve tüccarların yol güzergâhında bulunmaktaydı. Diğer taraftan Şehrızor'da belli bir seviyeye kadar medrese eğitimi gören bazı talebelerin daha farklı alanlarda ve üst seviyede eğitim görmek amacıyla Bağdat'a geldikleri de bir vaka'dır.

Bütün bu hususlar göz önüne alındığında Kâdiriyye tarikatının erken bir dönemde Şehrızor'a girdiği söylenebilir. Fakat bunun kim tarafından ve nasıl yapıldığı hususunda elimizde bilgi bulunmamaktadır. Musul bölgesinde tekkesi bulunan Adî b. Müsafir (ö.557/1162) ile Bağdat'ta tekkelere bulunan Ebu'l-Vefâ-i Kürdî (ö. 501/1107) ve Şeyh Mâcid el-Kürdî (ö. 563/1169) gibi dönemin tanınmış sûfilerinin Abdülkâdir Geylânî ile olan dostlukları,⁷ Kâdiriliğin Şehrızor başta olmak üzere Irak'ın kuzeyindeki şehirlere ilk dönemlerde girdiği, en azından bilindiği hususunda ipuçları vermektedir. Kâdiriliğin Şehrızor'da yayılması hakkında en ciddi malumata XVII. asırdan itibaren rastlamaktayız. Bu bölgede Kâdirî şeyhleri olarak en çok öne çıkan şahsiyetler genel itibariyle bölgede etkin olan Berzencî ve Talabânî ailelerine mensup mutasavvıflardan oluşmaktadır.

I. Şehrızor'da Kâdiriliğin Yaygınlık Kazanması

Genel olarak sünnîlerin yaşadığı, halkın itikaden Eş'arî mezheben Şafii olduğu Şehrızor'da⁸ Ehl-i Hak ve Safevî bakiyesi olarak görülen Şebek gibi unsurlar⁹ ile Şîa mensupları bulunsalar da bunlar azınlıkta kalmışlardır. Bu nedenle Sünî bir tarikat olan Kâdirilik, çok zorlanmadan bölge halkı arasında tanınıp yayılma imkânı bulmuştur.¹⁰ Kâdiriliğin yayılmasında Bağdat'ta medrese eğitimi gören Şehrızorlu tanınmış aile mensuplarının katkısı göz ardı edilemez. Bu meyanda Şehrızor'un en saygın ailelerinden biri olan Berzencîler'den, Karadağ ve Kerkük'te etkin olan Talabânîler'den,

7 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 457; Enes Muhammed Şerîf ed-Düskî, *Etbâu'ş-şeyh Adî b. Müsafir el-Hakkârî*, Duhok: Matbaatu Hâvâr, 2003, s. 64; Muhammed Fazıl Ceylânî, *Nehrü'l-Kâdiriyye*, İstanbul: Merkezü'l-Ceylânî li'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 2010, s. 299-370.

8 Abbas Azzâvî, *Şehrızor es-Süleymâniye*, haz. Muhammed Ali Karadâği, Bağdat 2000, s. 245-246.

9 Kâmil Mustafa eş-Şeybî, *et-Tarikatüs-Safeviyye ve revâsibuhâ fi'l-İraki'l-muâsir*, Bağdat: Mektebetü'n-Nahde, 1967, s. 40-63.

10 Abdulcebbar Kavak, "Şeyh Ma'rûf el-Berzencî ve Kâdiriyye Tarikatının Süleymâniye ve Çevresinde Yaygınlaşmasındaki Rolü", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 28, 2011, s. 138.

Erbil ve Bağdat'ta açtıkları medreselerde dönemin büyük âlimlerini yetiştiren Haydarîlerden, Şehrîzor ve İran tarafında mensupları bulunan Merduhîlerden ve daha başka ailelerden bahsedilebilir.¹¹ Bu bağlamda Kâdirî şeyhlerinden tasavvufî eğitim almak için Şehrîzor'dan Bağdat'a gelen ve çoğunluğu müderris olan Kürt mollalarının da tarikatın Şehrîzor'da yayılmasında önemli rol oynadıklarını düşünüyoruz. Ayrıca çoğunluğu Berzencî ve Talabânî ailelerine mensup şeyhlerden irşad izni alan başka küçük aileler de bulunmakla beraber, bu iki ailenin şöhretine ulaşamamışlardır. Kevanedul, Çuyse, Halepçe'nin Hanesûre, Gapiluyen köyleri ile İran sınırına yakın Pencuvîn bölgesinde faaliyet gösteren Kâdirî şeyh aileleri¹² bu tür ailelerdendir. Şehrîzor bölgesinde Kâdirî şeyhleri olarak bilinen ve Şumûle köyünü merkez edindikleri için eş-Şumûliyye adıyla tanınan diğer bir aileden bahsedilir. Bu ailenin bilinen ilk atası Pîr Hıdır'dır. Aile fertlerinden Şeyh Mahmûd eş-Şumûlî ve evladından Serdeşt mıntıkasında kabri bulunan Şeyh Kadri, Şeyh Nurbahşuddîn, Şeyh Şemsüddin, Şeyh Ömer ve oğlu Şeyh Ömer ile Kesnezân bölgesinde medfûn olan Şeyh Şemsüddin, Hanekin'in Şeyhan nâhiyesine bağlı Herşel köyünde medfûn olan Şeyh Abdullah ve oğlu Şeyh Said, Şeyh Mahmûd ve Şeyh Ahmed bölgede Kâdirîliği yaymışlardır. Şumûliyye ailesi Şeyh Ahmed'in oğlu Şeyh Fadlullah döneminde Nakşbendî tarikatına geçmişlerdir.¹³

Şehrîzor bölgesinde tasavvuf ve tarikat denilince akla gelen ilk aile, dîni ve tasavvufî açıdan köklü bir geçmişe sahip olan Berzencîler'dir.¹⁴ Ancak Berzencîler'in en başından beri Kâdiriyye tarikatı mensubu oldukları düşünülmemelidir. Zira ailenin Şehrîzor bölgesine ilk yerleşen ataları Seyyid İsa (ö. 754/1353) ve Seyyid Mûsa el-Berzencî (ö. 696/1297) kardeşler Kübreviyye tarikatı şeyhi olan babaları Seyyid Ali el-Hemedânî'ye nispet

11 Müderris, Şehrîzor bölgesinde dîni ve tasavvufî kimlikleriyle öne çıkmış çok sayıda aileden bahsetmektedir. Bk. Abdülkerim Müderris, *Binemâleyê Zanyârân*, Tahrân: Ânâ, 1389.

12 Tevekkülî, *Târîh-i Tasavvuf der Kürdistan*, s. 192-195.

13 Azzâvî, *Aşâiru'l-İrak*, I, 342.

14 Şehrîzor'da özellikle İran sınırına yakın bazı bölgelerde yaşayan Ehl-i Hak mensupları ile onların Kerkük'te yaşayan uzantıları olan Kâkailerin ileri gelenleri içinde Berzencî ailesine mensup şahsiyetlerin bulunduğunu da bilinmektedir. Abbas Azzâvî Kâkailerin lider tabakasının aslen Berzencî ailesine mensup olduklarını ifade eder. Bk. Azzâvî, *Aşâiru'l-İrak*, I, 319. Ehl-i Hak mensupları hakkında daha geniş bilgi için bk. Bruinessen, *Ağa-Şeyh-Devlet*, s. 44; M. Reza Hamzehe'ee, *Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati: Sosyolojik, Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme*, trc. Ergin Öpengin, İstanbul: Avesta Yay., 2008, s. 110; Muhammed Ali Sultânî, *Mêjûyê Binemâlekânê Heqîqet*, trc. Adnan Berzencî, Hevler: Ârâs, 2011, s. 17.

edilen Hemedâniyye kolu ile Nurbahşîliği Şehrızor bölgesinde yaymışlardır. Bilahare yine ailenin tanınmış şahsiyetlerinden Baba Resûl el-Berzencî (ö. 1056/1646) tarafından Halvetiyyenin Aleviyye kolu da ailenin mensup olduğu tarikatlara eklenmiştir.¹⁵ Haddizatında Baba Resûl el-Berzencî'nin uzun süredir ailenin temsil ettiği Kübrevîlik ve özellikle Nurbahşîliğe Halvetî tarikatını da eklemesi, Berzencî ailesinin tasavvufî kimliği açısından yeni bir dönemin ilk habercisi olmuştur. Baba Resûl Berzencî Bağdat ve Hicaz'dan sonra Mısır'a uğramıştır.¹⁶ Kanaatimizce Baba Resûl el-Berzencî o dönem İslâm dünyasında oldukça yaygın tekelere sahip olan Halvetî tarikatını yakından tanıma imkânı bulmuş ve Halvetîliği Şehrızor'da yaymaya karar vermiştir. Onun açtığı bu kapıdan oğlu Seyyid Ali el-Venderîni de girmiş ve bölgede halkın alışkın olduğu tarikatlara bir yenisini eklemiştir. Seyyid Ali de Bağdat'ta Kâdiriyye tarikatından icâzet almak suretiyle Berzencî ailesinin tarikat nispetlerine bir yenisini katmıştır. Fakat bu yeni nispet zamanla ailenin sahip olduğu Kübreviyye Nurbahşîyye ve Halvetiyye nispetlerini bastırıp ailenin mensup olduğu tek tarikat nispeti haline gelmiştir. Bu sebeple Kâdiriyye'nin Şehrızor'da ilk ciddi faaliyetine, Berzencî ailesine mensup Seyyid Ali el-Venderîni ile başladığını belirtmek gerekir. Seyyid Ali babasından ailenin temsil ettiği her üç tarikattan icâzet aldıktan sonra, Bağdat'ta bulunan dönemin tanınmış Kâdirî şeyhi Muhammed Kâsım Bağdâdî'den de Kâdirî hilâfeti almıştır.¹⁷ Seyyid Ali'den sonra posta oturanlar ve ailenin diğer fertleri onun yolunu takip ederek Kâdirî kimliğine bürünmüşlerdir.

Burada yeri gelmişken Berzencî ailesinin Kâdirî kimliğinin ortaya çıkışı hakkında bazı yanlış düşünce ve iddialara da değinmek istiyoruz. Şehrızor ve çevresinde Kâdiriyye tarikatı üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı, bölgeye Kâdirîliği ilk getiren kişinin Seyyid Ali el-Venderîni'nin oğlu Kibrî-i Ahmer lakaplı Şeyh Muhammed en-Nûdehî olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁸ Baba Merduh Rûhânî ise Kâdiriyye tarikatı'nın ilk olarak Şeyh İsmâil el-Vulyânî ile bu bölgeye geldiği tespitinde bulunmaktadır.¹⁹ Hâlbuki adı geçen Şeyh İsmâil el-Vulyânî Muhammed en-Nûdehî'nin oğlu

15 Berzencî, *el-A'mâlu'l-kâmile*, s. 18.

16 Müderris, *Binemâleyê Zanyârân*, s. 227.

17 Müderris, *Binemâleyê Zanyârân*, s. 234.

18 Martin van Bruinessen, "The Qâdiriyya and the Lineages of Qâdirî Shaykhs Among the Kurds", *Journal of the History of Sufism*, volume: 1-2, 2000, s. 134.

19 Baba Merduh Rûhânî, *Târih-i Meşâhîr-i Kürd*, Tahran: İntişârât-ı Surûş, 1382, I, 215.

ve aynı zamanda halefidir. Burada araştırmacıları yanılığa düşüren şeyin gerek Muhammed en-Nüdehî gerekse oğlu İsmâil el-Vulyânî'nin Bağdat'a giderek birincisinin Şeyh Muhammed Sâdık el-Bağdâdî'den ikincisinin de Şeyh Ahmed el-Ahsâî'den hilâfet almaları olduğunu düşünüyoruz. Tarikat silsilesinden de²⁰ açıkça anlaşılacağı üzere gerek Muhammed en-Nüdehî'nin tarikat icâzeti aldığı Şeyh Muhammed Sâdık el-Bağdâdî gerekse İsmâil el-Vulyânî'nin hilâfet aldığı Şeyh Ahmed Ahsâî aslında Bağdat'ta aynı silsileyi devam ettiren ve birbirinin peşi sıra posta oturan aynı Kâdirî tekkesinin mürşitleridir.

Kâdirîliği Şehrîzor'a getiren Berzencî ailesi fertleriyle ilgili diğer hatalı bir kanaat de Iraklı tarihçi Abbas Azzâvî'ye aittir. Azzâvî, Berzencîler'in Şehrîzor bölgesinde Kâdirîliğe intisabını Şeyh Ma'rûf en-Nüdehî ile başlatarak²¹ yukarıda Baba Merduh Rûhânî'nin yaptığı hatanın bir benzerini tekrarlar. Zira Berzencî ailesinden bölgeye Kâdirîliği ilk getiren kişi ne Muhammed en-Nüdehî ve oğlu İsmâil el-Vulyânî ne de Azzâvî'nin düşündüğü gibi Şeyh Ma'rûf el-Berzencî'dir. Berzencî ailesinden Şehrîzor'a Kâdirîliği ilk getiren kişi, Şeyh Ma'rûf'tan yaklaşık bir asır önce yaşamış olan Baba Resûl el-Berzencî'nin oğlu Seyyid Ali el-Venderîni'dir.

Şehrîzor bölgesinde Berzencî ailesine mensup Kâdirî şeyhlerinin atası olan Seyyid Ali el-Venderîni ilk önce Lûter köyünde irşada başlamış ve Kâdirîliğin hem aile fertleri hem de Şehrîzor halkı arasında tanınmasında etkili olmuştur. Bilahare Venderîni köyüne gelerek atalarının yurdu olan Berzence köyüne²² yakın bir yerde ikamet etmeye başlamıştır. Onun akrabalarına yakın bir yerde ikamet etmesi, çoğunluğu ilim ve tedrisatla meşgul olan aile mensuplarının desteğiyle Kâdirîyye tarikatının yayılmasını hızlandırmıştır. 1080/1669'da vefat ettiğinde yerine geçen oğlu Şeyh Muhammed en-Nüdehî irşad faaliyetlerini yürütmeye başlamış ve

20 Şeyh İsmâil el-Vulyânî'nin tarikat silsilesi: Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hasan-ı Basrî, Habîb el-Acemî, Ma'rûf-i Kerhî, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ebûbekir Şibli, Ebû Fadl et-Temîmî, Ebû'l-Ferec Tarsûsî, Ebû'l-Hüseyin Hakkârî, Ebû Said el-Mahzûmî, Abdülkâdir Geylânî, Abdürrezzâk, Muhyiddin, Dâvud, Garîbullah Muhammed, Ebû'l-Fettâh, Muhammed Kâsım el-Bağdâdî (Seyyid Ali el-Venderîni'nin şeyhidir), Muhammed Sâdık el-Bağdâdî (Muhammed en-Nüdehî'nin şeyhidir), Hüseyin Basrî, Ahmed el-Ahsâî el-Bağdâdî, İsmâil el-Vulyânî. Bk. Şeyh Ma'rûf en-Nüdehî, "es-Silsiletu'l-Manzûme li'n-Nüdehî", *el-A'mâlu'l-kâmile*, I, 349-355.

21 Azzâvî, *Aşâiru'l-Irak*, I, 343.

22 Berzence köyü, Süleymâniye şehrinin doğusuna düşmekte olup şehir merkezine uzaklığı yaklaşık 60 km'dir.

bölgede Kâdiriliğin iyi bir temel edinmesini sağlamıştır. Şeyh Muhammed en-Nûdehî babasının vefat eden şeyhi Muhammed Kâsım el-Bağdâdî'nin yerine posta oturan Muhammed Sâdık el-Bağdâdî'ye intisap ederek daha önce babasından aldığı Kâdiriyye tarikatı icâzetini yenilemiştir.²³

Şeyh Muhammed en-Nûdehî'nin şöhreti Şehrizor sınırlarını aşarak İran'a kadar yayılmıştır. Onun yetiştirdiği halifeleri içinde çocuklarından ikisi Seyyid İsmâil ve Seyyid Hasan kendisinden sonra posta otururken, Şeyh Abdullah es-Suveydleî Şehrizor'da, Şeyh Hasan el-Mevlânâvâ (ö. 1135/1722) ise İran'ın Senendec bölgesinde Kâdiriliği neşretmişlerdir. Şeyh Hasan el-Mevlânâvâ aslen İran'ın Senendec bölgesinden olup Şazeli tarikatı şeyhlerinden Zekeriyya el-Muhâcir'in torunlarından. Şeyh Hasan el-Mevlânâvâ'nın İran'ın Senendec bölgesinden gelerek Şehrizor'lu Muhammed en-Nûdehî'ye intisap etmesi,²⁴ en-Nûdehî'nin sadece Şehrizor'da değil İran'ın kuzeybatısında yaşayan Sünnî Kürtler arasında da tanındığını göstermektedir.

Şeyh Muhammed en-Nûdehî'nin vefatından sonra, Şeyh İsmâil kardeşi Şeyh Hasan ile beraber Bağdat'a giderek orada Kâdirî şeyhi Ahmed el-Ahsâî'den tarikat icâzeti almışlardır. Bağdat'tan Şehrizor'a dönen Şeyh İsmâil, Kazankaya köyüne yerleşmiş ve orada tarikat neşrinde bulunmuştur.²⁵ Abdülkerim Müderris, Şeyh İsmâil ve kardeşi Şeyh Hasan'ın, babalarının vefatından sonra Nûde köyünden ayrılarak irşad için Karadağ²⁶ tarafına geldiklerinden bahseder. İki kardeş Karadağ'da ikamet ederken Osmanlı devlet ricaliyle iyi münasebetleri bulunan Zengene Aşireti reisi Ahmed Bey'in onları ziyaret ettiği, Vulyân ve Gelezerde köyleri²⁷ ile bu iki köye ait gelirlerin onlara tahsisi için devletten resmi belge aldığını belirtir.²⁸ Bu durumda Şeyh İsmâil ve kardeşi Kazankaya köyünde bir müddet tarikat neşrinde bulunduktan sonra atalarının toprağı olan Nûde'ye geri dönmüş bilahare oradan da Karadağ tarafına gitmiş olmalı. Köylerin

23 Müderris, *Binemâleye Zanyârân*, s. 235.

24 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 163.

25 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 95.

26 Karadağ günümüzde Kuzey Irak'ın Süleymâniye adıyla bilinen şehre 35 km uzaklıkta bulunan bir ilçedir.

27 Süleymâniye şehrinin Karadağ ilçesi sınırları içerisine yer alan Vulyân ve Gelezerde köyleri, Kuzey Irak'ta Kâdiriliğin yayıldığı iki önemli merkez olarak işlevini uzun süre devam ettirmiştir.

28 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 160.

tahsisinden sonra Şeyh İsmâil, Vulyân köyüne yerleşir ve bu köye nispetle İsmâil el-Vulyânî olarak tanınır. Şeyh Hasan ise Gelezerde köyüne yerleşir ve bu köye nispetle Hasan el-Gelezerdî olarak isimlendirilir.

Şeyh İsmâil el-Vulyânî Kâdirî şeyhi olarak sadece bulunduğu mıntıkada değil Karadağ'dan Kerkük'e uzanan bölgede çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Şeyh İsmâil bu talebelerinden bir kısmını halifesi olarak görevlendirmiştir. Yetiştirdiği halifelerinden kardeşinin oğlu Şeyh Muhyiddîn ile beraber on çocuğu, kendisinden sonra Kazankaya, Vulyân, Havî, Karaçivar, Kânî Hâkî, Heşezîn, Kânî Keve, Lûn, Gavrû, Keşter, Begerdele köylerindeki tekkelerde irşad faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.²⁹

Şehrizer bölgesi ve dışında bulunan çok sayıda Kâdirî şeyhinin silsilesinde İsmâil el-Vulyânî'nin yer alması onun tarikatını yaymak için büyük çaba harcadığını göstermektedir. XIX. asırda Şehrizer'da, XX. asırda ise tüm Irak sathında faaliyetlerinden bahsedilen Kesnezân şeyhlerinin şecereleri de Şeyh İsmâil el-Vulyânî kanalıyla Baba Resûl el-Berzencî'ye ulaşmaktadır. Kesnezân şeyhlerinin tarikat silsilesinde Muhyiddîn Kerkükî'den sonra doğrudan Şeyh Muhammed Sâdık el-Bağdâdî'nin zikredildiği görülür³⁰ ki kanaatimizce bu doğru değildir. Muhyiddîn Kerkükî ile Şeyh Muhammed Sâdık arasında Şeyh İsmâil el-Vulyânî yer almaktadır. Ağrı-Doğubeyazıt'ta Ahmed-i Hânî'nin türbesinde medfun bulunan Şeyh Muhammed el-Berzencî'nin tarikat silsilesinde Şeyh İsmâil el-Vulyânî'nin bulunması da tarikatın ne denli yaygınlaştığını göstermesi yönüyle dikkat çekicidir.

Şeyh İsmâil el-Vulyânî ile beraber aynı dönemde irşad faaliyetlerini yürüten kardeşi Şeyh Hasan el-Gelezerdî de Şehrizer bölgesinde çok sayıda halife görevlendirmiştir. Bu halifelerinin içinde sekiz tanesi kendi çocuklarıdır. Şeyh Hasan Gelezerde köyü başta olmak üzere Sezel, Kânî Spîke, Darâge, Kûle, Kara Hasan, Ömergede, Şûrice, Tîmar, Sendûlaz, Baklân, Köysancak bölgelerine gönderdiği çocukları³¹ sayesinde Kâdirîliğin Şehrizer'un birçok noktasında yaygınlaşmasını sağlamıştır. Şeyh Hasan el-Gelezerdî'nin halifelerinden Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin de hocası olan Molla Celâleddin Hurmâlî, Kâdirîliğin Gülanber yani günümüzdeki Halepçe şehrinin Hurmal kasabasında yaygınlaşması için gayret sarf ederken,

29 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 96.

30 Tevekkülî, *Târih-i Tasavvuf der Kürdistan*, s. 181.

31 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 162-163.

Molla Muhammed Ğazâî ve Molla Ahmed ise tarikatın Baban Beyliğinin o dönemdeki merkezi olan Kalaçolan şehrinde yayılmasında rol oynamışlardır.³²

Bölge halkı üzerinde oldukça etkili olan ve sözü dinlenen Şeyh Hasan el-Gelezerdî'nin bu nüfuzundan Nadir Şah da istifade etmek istemiştir. Nadir Şah 1742'de Şehrizor bölgesini işgal ettiğinde, Musul'da bulunan Şeyh Hasan el-Gelezerdî (ö. 1175/1762)'ye bir mektup yazarak yanına gelip kendisine katılmasını istemiştir. Şeyh Hasan ise Nadir Şah'a yazdığı cevâbî mektupta, kendisine Osmanlı sultanlarıyla savaşmaktan vazgeçmesini tavsiye ederek onun bu talebini reddetmiştir.³³

Şeyh Muhammed en-Nûdehî'nin diğer bir oğlu Şeyh Ali ise abisi Şeyh Hasan el-Gelezerdî'den tarikat icâzeti aldıktan sonra Dûlpeme köyünde irşada başlamıştır. Şeyh Ali her birini irşatla görevlendirdiği sekiz çocuğu sayesinde sadece Şehrizor'da değil İran'ın kuzeybatısında Merivan ve Bane gibi şehirlerde de Kâdirîliği yaymayı başarmıştır.³⁴

Kâdiriyye tarikatı Şeyh Muhammed en-Nûdehî ve oğulları Şeyh İsmâîl el-Vulyânî ve Şeyh Hasan el-Gelezerdî döneminde Şehrizor ve çevresinde kökleşmiş ve iyi bir toplumsal destek edinmiştir. Aynı aileden ve Muhammed en-Nûdehî ile aynı köyden olan Şeyh Ma'rûf el-Berzencî (ö. 1254/1839) zamanında ise Kâdirîlik, Şehrizor'un en yaygın ve nüfuzlu tarikatı haline gelmiştir.

Şeyh Ma'rûf el-Berzencî Şehrizor'da iyi bir medrese eğitimi aldıktan sonra bir müddet köyü Nûde de müderrislik yapmıştır. Bilahare önce Şeyh İsmâîl el-Vulyânî'nin halefi olan oğlu Şeyh Abdürrezzâk el-Kazankâî'den tasavvufî eğitim almaya başlamış, onun vefatı üzerine el-Vulyânî'nin dört kardeşinden biri olan ve Dulpeme köyünde irşad faaliyetlerini yürüten Şeyh Ali ed-Dulpemevî'nin yanında seyr ü sülûkünü tamamlamıştır.³⁵

Kâdiriyye tarikatının daha önce Şeyh Muhammed en-Nûdehî ile iki halifesi Şeyh İsmâîl el-Vulyânî ve Şeyh Hasan el-Gelezerdî tarafından Şehrizor'da yaygınlaştırılması, Şeyh Ma'rûf'un işini kolaylaştırmıştır. Bölgede saygın bir konuma sahip olan Berzencîler'in Baban Beyleri tarafından desteklenmeleri, Kâdirîliğin Şehrizor'da ciddi bir toplumsal altya-

32 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 160.

33 Tevekkülî, *Târîh-i Tasavvuf der Kürdistan*, s. 159.

34 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 392-393.

35 Berzencî, *el-A'mâlu'l-kâmile*, I, 19.

pı edinmesini hızlandırmıştır. Şeyh Ma'rûf'un aile fertlerinin yardımıyla birçok yerde açtığı tekkeler sayesinde Kâdirîlik Şehrîzor bölgesinin sınırlarını aşarak İran'daki Sünnî Kürtler arasında da yayılmaya başlamıştır. Abdülkerim Müderris, İran sınırına yakın Pencuvîn bölgesinde bulunan Teratevend köyünde postnişin olan Şeyh Muhammed Teratevendî ve İran'ın Bane şehrinde bulunan Sorîn ve Henkezâle köyleri Kâdirî şeyhleri ile Merivan şehrine düşen Dâsiran ve Bîlû köylerinde postnişin olan Kâdirî şeyhlerinin Şeyh Ma'rûf'un dayıları olduğundan bahseder.³⁶ Buradan yola çıkarak Şeyh Ma'rûf'un Kâdiriyye tarikatını Şehrîzor ve dışında yaymak için Berzencî ailesinin mensuplarından ve aile nüfuzundan istifade ettiği ve bunda başarılı olduğu söylenebilir.

Şehrîzor ve çevresinde XVII. asırdan beri Berzencî ailesinin farklı bireyleri tarafından yürütülen Kâdiriyye tarikatı şeyhliği ve Kâdirî tekkelerinin en etkili olduğu dönem hiç şüphesiz Şeyh Ma'rûf en-Nüdehî dönemidir. Şeyh Ma'rûf, Kâdiriyye tarikatının Şehrîzor ve çevresinde kökleşmesinde çok ciddi rol oynamıştır. Bölge halkının önemli bir kısmı ya bu tarıkata mensup ya da destekçileri olmuşlardır. Şeyh Ma'rûf vefat ettiğinde Kâdiriyye tarikatı sadece Şehrîzor'da değil İran'ın kuzeybatı şehirlerinde de en yaygın tarikat haline gelmiştir. Onun yerine postnişin olan oğlu Şeyh Ahmed (ö. 1305/1887) bölgede Kâke³⁷ lakabıyla meşhur olmuştur. Şeyh Ma'rûf oğlu Kâke Şeyh Ahmed'i özenle eğitmiş hatta çocukluğunda onun Arapça'yı daha rahat öğrenmesi için el-*Ahmediyye fi tercümeti'l-kelimâti'l-Arabiyye bi'l-Kürdiyye* adını verdiği Arapça-Kürtçe bir sözlük hazırlamıştır.³⁸

Şeyh Ma'rûf'tan sonra Süleymâniye şehrinde irşad faaliyetlerini sürdüren Kâke Şeyh Ahmed'in de toplum içinde çok saygın bir yere sahip olduğu görülür. Kâke Şeyh Ahmed Şehrîzor başta olmak üzere Irak ve İran'da Kâdirî tekkelerinin yoğun olduğu bölgelerde hızla yayılan Nakşbendî-Hâlidîlik karşısında bir taraftan Kerkük'te bulunan Talabânî tekkesiyle iletişimini güçlendirirken diğer taraftan Hâlidî şeyhleriyle iyi münasebetler kurmak suretiyle tasavvuf alanında zayıflayan nüfuzuna rağmen faaliyetlerini devam ettirebilmiştir.

Kâke Şeyh Ahmed'in müridlerinden aynı zamanda Şeyh Hasan el-Gelezerdî'nin de torunlarından olan Şeyh Mahmûd Şûrce (ö. 1315/1897),

36 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 392-393.

37 Kâke kelimesi Kürtçe'de kardeş demektir.

38 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 581.

Kerkük'te inşa ettiği mescidi tekke olarak da kullanmış ve Kâdiriliğin Kerkük'te yayılmasına katkı sunmuştur.³⁹ Şeyh Mahmûd Farsça ve Arapça çok sayıda eser kaleme almış olup *el-Eşrefiyye* adını verdiği ve günümüzde *Bahru'l-ensâb* adıyla bilinen Berzencî sâdâtını anlattığı eseri meşhurdur.⁴⁰

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına Süleymâniye bölgesinden iştirak eden mutasavvıfların başında Kâke Şeyh Ahmed gelmektedir. Kâke Şeyh Ahmed, torunu Şeyh Said Berzencî'nin komutasında çok sayıda müridini Ruslara karşı savaşması için cepheye göndermiştir. II. Abdülhamid kendisini taltif etmek için İstanbul'a davet etmiş fakat yaşının ileri oluşu dolayısıyla II. Abdülhamid'in davetine icabet edememiştir.⁴¹

Şehrızor'da Kâdiriliği neşreden diğer bir aile de Talabâniler'dir. Daha çok Kerkük, Çemçemal ve Kifri bölgelerinde yoğun faaliyetleri görülen Talabânî şeyhlerinin atası kabul edilen Molla Mahmûd Zengenî, Hindistanlı Şeyh Ahmed el-Lâhûrî'den Kâdiriyye tarîkatı icâzeti aldıktan sonra ilk olarak Karadağ bölgesinde tarîkat neşrinde bulunmuştur.⁴²

Şeyh Mahmûd'un Karadağ bölgesinde başlayan irşad faaliyetleri genişleyerek Kerkük'e kadar ulaşmıştır. Bir dönem Kerkük'e giden Şeyh Mahmûd orada küçük bir tekke inşa ederek Kâdiriliğin yayılması için kalıcı bir adım atmıştır. Abdülkerim Müderris, Şeyh Mahmûd'un yedinci göbek torununun verdiği bilgilerden yola çıkarak şeyhin ilk irşad faaliyetlerine başladığı Karadağ'daki Ramazan Mamke köyünden ayrılarak Kerkük'ün Karh köyüne yerleştiği ve günümüze kadar devam eden tekkenin o dönem temelinin atıldığından bahseder.⁴³ Şeyh Mahmûd'un Kerkük'te yaptırdığı bu tekke hem Talabânî nisbesiyle anılan ailesinin tanınması hem de Kâdiriliğin Kerkük ve çevresinde yayılmasının önünü açması açısından önem arz etmektedir.

Şeyh Mahmûd'un Kerkük'te attığı bu adım ve başlattığı irşad faaliyetlerini onun vefatından sonra 1224/1809 tarihinde yerine geçen oğlu Şeyh

39 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 559; Muhammed Ali Karadaği, *Hüviyyetu Kerkük*, Erbil: Ârâs, 2004, s. 74.

40 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 558-559.

41 Muhammed Emin Zeki Bek, *Meşâhîru'l-Kürd ve Kürdistan*, trc. Seyide Kerîmete, Dimaşk: Dâru'z-Zamân, 2006, s. 373; Muhammed Ali Suveyrekî, *Mu'cemu a'lâmi'l-Kürd*, Süleymâniye: Müessesetü Jîn, 2006, s.558.

42 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 557.

43 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 557-558.

Ahmed (ö. 1257/1841) devam ettirmiştir. Tekkenin yanına küçük bir mesjid yaptıran Şeyh Ahmed kendisinden sonra Kâdiriliği yayacak on bir erkek çocuğu yetiştirmiştir.⁴⁴ Şeyh Ahmed'in çocuklarından Şeyh Ârif, Şeyh Azîz, Şeyh Abdurrahman, Şeyh Muhyiddîn, Şeyh Abdülkerim, Şeyh Gafûr, Şeyh Kadîr, Şeyh Abdülfettâh ve Şeyh Sâlih, Kuzey Irak bölgesindeki, Kerkük, Kifri ve Çemçemal şehirlerine yerleşerek oralarda Kâdiri şeyhleri olarak faaliyet yürütmüşlerdir.⁴⁵

Şeyh Ahmed'in çocukları içinde Kerkük'te irşad faaliyetlerini üstlenen Şeyh Abdurrahman Hâlis et-Talabânî el-Kerkükî⁴⁶ (ö. 1275/1858) Kâdiriyye tarikatında Hâlisiyye kolunun kurucusu olacak kadar etkin ve aktif bir Kâdiri şeyhi olmasının yanında, yazdığı eserleri ile Osmanlı devlet ricalinin dikkatini çekmeyi başarmıştır. II. Abdülhamid Şeyh Abdurrahman Halis et-Talabânî için Kerkük'teki tekkenin yanına bir cami yaptırmıştır.⁴⁷ Abbas Azzâvî Şeyh Abdurrahman'ın Talabânî şeyhleri içinde en meşhuru olduğunu belirttikten sonra bölgede çok sayıda tekke açtığından bahseder. Azzâvî Şeyh Abdurrahman'ın açtığı tekkeler içinde Bağdat'ta bulunan Talabânî Tekkesi ile Kerkük'te bulunan Kerkük Tekkesi'nin halk arasında en çok bilinenleri olduğunu belirtir.⁴⁸ Şeyh Abdurrahman bölgedeki şâir ve edebiyatçılar ile musikîşinâsları koruyup gözetmiştir. Onun bu tavrı daha önce Şehrîzor bölgesindeki tekkelerde pek alışıktır olunmayan yeni bir ortamı sağladığı gibi Kerkük'teki tekkesini bölgenin edebiyat ve dînî musikî merkezi haline getirmiştir.⁴⁹ Dönemin Bağdat valisi olan Gürücü Necip Paşa'nın, Şeyh Abdurrahman'ın Bağdat ve Kerkük'teki faaliyetleri için İstanbul'dan tahsisat talebinde bulunduğu ve görev yaptığı süre

44 Yunus Ayten, "Şeyh Ahmed et-Talabânî el-Kerkükî", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şûle Yay., 1996, IX, 92.

45 Azzâvî, *Aşâiru'l-Irak*, I, 344.

46 Şeyh Abdurrahman'ın tarikat silsilesi: Şeyh Abdülkâdir Geylanî, Şeyh Abdürrezzâk, Şeyh Osman Geylanî, Şeyh Yahya el-Basrî, Şeyh Nureddin eş-Şâmî, Şeyh Abdurrahman el-Hüseyinî, Şeyh Burhanüddin ez-Zencîrî, Şeyh Muhammed Ma'sûm el-Medenî, Şeyh Abdürrezzâk el-Hamevî, Şeyh Muhammed Hüseyin el-İzmîrânî, Şeyh Ahmed el-Hindî el-Lâhorî, Şeyh Mahmûd ez-Zengenî et-Talabânî, Şeyh Ahmed et-Talabânî el-Kerkükî, Şeyh Abdurrahman et-Talabânî el-Kerkükî. Bk. Vassâf, *Sefîne*, I, 139.

47 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 558.

48 Azzâvî, *Aşâiru'l-Irak*, I, 343.

49 İsa Çelik, "Kâdiriyye Tarikatı Hâlisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2008, sayı: 38, s. 164-165.

boyunca ciddi katkılar sunduğundan bahsedilir.⁵⁰ Şeyh Abdurrahman'ın vefatından sonra Kerkük'teki tekkede posta oturan oğlu Şeyh Ali et-Talabânî el-Hâlisî döneminde Kâdirî mensuplarının ve tekkeye devam eden mürîdlerin sayısında önemli artışlar olmuştur. Tekkede ilim ve irşadın yanında fakir ve kimsesizlerin barındırılması ve yemek hizmetleri aksatılmadan devam ettirilmiştir.⁵¹

Şehrîzor'un Erbil bölgesinde XVIII. asrın son çeyreğinde Kâdiriyye tarikatına ait tekke ve faaliyetlerine rastlanmaktadır. Ancak Erbil'de daha önce yaşamış Kâdirî şeyhlerinin faaliyetleri ve tekkeleri hakkında ise elimizde malumat bulunmamaktadır. Abbas Azzâvî, Erbil'de bulunan *Şehzâde Tekkesi* veya *Han Ahmed Tekkesi*'ni kuran Kâdirî şeyhinin 1236/1821 tarihinde meydana gelen bir veba salgınında vefat ettiğinden bahseder. Bununla beraber Azzâvî ismini vermediği bu Kâdirî şeyhinin bilinen son temsilcisinin Şeyh Şerîf el-Erbîlî olduğunu da belirtir. Ayrıca Erbil'in Arab mahallesinde bulunan *Şeyh Nûrî Tekkesi*'ne de değinen Azzâvî,⁵² tekkede postnişin olan Kâdirî şeyhleri veya faaliyetlerinden bahsetmez.

II. Şehrîzor Bölgesinde Tanınmış Kâdirî Şeyhleri

1. Ali el-Venderînî

Seyyid Ali el-Venderînî, Seyyid Baba Resûl el-Berzencî'nin on yedi oğlundan dördüncüsüdür. 1018/1609'da Berzence köyünde doğdu. Medrese eğitiminin ardından babasına intisap ederek tasavvufî eğitimini tamamladı. Seyyid Ali'nin, babasından Kübreviyye ve Nurbahşiyye tarikatlarının yanı sıra Halvetiyye'nin Aleviyye kolundan da tarikat icâzeti aldığını tahmin ediyoruz. Çünkü Baba Resûl el-Berzencî, Nurbahşiyye tarikatından sonra Halvetiyye tarikatından da icâzetli olan ilk Berzencî şeyhidir.⁵³ Bir müddet Bağdat'ta ikamet eden Seyyid Ali, Bağdat Kâdirî şeyhlerinden Muhammed Kâsım el-Bağdâdî'ye intisap ederek onun yanında sülûkünü tamamladı ve halîfesi olarak Merge nâhiyesine bağlı Lûter köyünde irşada başladı. Vefatına bir yıl kala Lûter Köyü'nden ayrılarak Berzence köyüne yakın Venderîn köyüne yerleşti. Geride Şeyh Muhammed en-Nûdehî, Şeyh

50 Butrus Abu Manneh, "The Wâli Nejîb Pasha and The Qadirî Order in Iraq", *Journal of the History of Sufism*, volume: 1-2, 2000, s. 118-119.

51 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 400.

52 Azzâvî, *Erbîl fî muhtelefi'l-usûr*, tahk. Muhammed Ali Karadâğî, Bağdat: Şeriketü'l-Hansa li't-Tıbaati'l-Mahdûde, 2001, s. 105.

53 Berzencî, *el-A'mâlu'l-kâmîle*, I, 18.

Îsâ, Şeyh Bâyezîd ve Şeyh Hüseyin adlarında dört erkek çocuğu bırakan Seyyid Ali, 1080/1669'da Venderîn köyünde vefat etti ve aynı köye defnedildi.⁵⁴

2. Muhammed en-Nûdehî

Tam adı Muhammed b. Ali el-Venderînî b. Baba Resûl el-Berzencî'dir. Babası Seyyid Ali'nin yanında başladığı eğitimine Kalaçolan şehrindeki medreselerde devam etti. İlim icâzetini aldıktan sonra Nûde köyüne dönerek tedrisatla uğraştı. Bağdat'a gidip Kâdirî şeyhi Muhammed Sâdik el-Bağdâdî'nin yanında tasavvufî eğitim gördü. Yetiştirdiği halifeleri içerisinde en çok tanınanları Şeyh Abdullah es-Suveydleî, Şeyh Hasan el-Horhorî (el-Mevlânâvâ), oğullarından Şeyh İsmâil el-Vulyânî ve Şeyh Hasan el-Gelezerdî'dir. Şeyh Muhammed babası Seyyid Ali el-Venderînî'den sonra Şehrîzor bölgesinde Kâdiriyye tarikatının yaygınlaşması için uygun zemin hazırlayan kişidir. Şeyh İsmâil, Şeyh Hasan, Şeyh Ahmed el-Ğazâî, Şeyh Muhammed Mîresûre ve Şeyh Ali adlarında beş erkek çocuğu bulunan Şeyh Muhammed, 1126/1714'te Nûde köyünde vefat etti.⁵⁵

3. İsmâil el-Vulyânî

Şeyh Muhammed en-Nûdehî'nin beş oğlundan biridir. 1081/1670'de Nûde köyünde doğdu. Medrese eğitimini Kalaçolan bölgesinde tamamladıktan sonra babasından tasavvufî eğitim aldı. Kâdiriyye tarikatı icâzetini babasından alan Şeyh İsmâil, babasının vefatından sonra kardeşi Seyyid Hasan ile beraber Bağdat'a giderek orada postnişîn olan Kâdirî şeyhi Ahmed el-Ahsâî'nin sohbetine katıldı ve ondan tarikat icâzeti aldı.⁵⁶ Şehrîzor'a döndükten sonra önce Kazankaya köyünde ikamet etmeye başlayan Şeyh İsmâil, bilahare kendisine tahsis edilen Vulyân köyüne yerleşti. Burada çok sayıda talebe yetiştiren Şeyh İsmâil'in irşad faaliyetleri sayesinde Şehrîzor'un önemli bir kısmında Kâdirîlik tanınmış oldu. Geride on erkek çocuğu bırakan Şeyh İsmâil 1158/1745'te vefat etti.⁵⁷

4. Hasan el-Gelezerdî

Kibrît-i Ahmer lakaplı Şeyh Muhammed en-Nûdehî'nin oğludur.

54 Müderris, *Binemâleye Zanyârân*, s. 230, 234.

55 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 497-498.

56 Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, I, 215; Müderris, *Ulemâunâ*, s. 95.

57 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 96.

1088/1677'de Şehribâzâr nâhiyesinin Nûde köyünde doğdu.⁵⁸ İlk eğitimi babasından aldıktan sonra Kalaçolan şehrindeki medreselerde eğitimi devam etti. Şeyh Muhammed Vesîm ve Allâme Molla Câmî el-Çûrî ile dönemin önde gelen diğer bazı âlimlerinden dersler aldı. Tasavvufi eğitimi önce babasından sonra babasının halîfesi olan Şeyh Abdullah es-Suveydî'den aldı. Bağdat'ta görüştüğü Şeyh Ahmed Ahsâî'den Kâdiriyye tarikatı icâzeti aldıktan sonra abisi Şeyh İsmâil el-Vulyânî ile beraber Şehrizor'a döndü. Zengene Aşireti reislerinden Ahmed Bey'in aracılığıyla kendisine Gelezerde köyü ve bu köyün gelirleri tahsis edildi. Şeyh Hasan bu köye yerleştikten sonra Gelezerdî nispetiyle tanınmaya başladı. Tasavvufi eğitim verdiği talebeleri içinde Şeyh Mustafa en-Nûdehî, Şeyh Ca'fer el-Meczûb, Molla Celâleddin Hurmâlî, oğlu Seyyid Abdülcebbar, Hâc Abdurrahim ed-Dergezinî, Molla Mahmûd el-Ğazâî, Molla Ahmed, Şeyh Abdullah el-Herâtî en çok bilinenlerdir. Hayatını tahsil, tadrîsat ve irşadla geçiren Şeyh Hasan geride sekiz erkek çocuğu bırakmıştır. Bu çocukları yoluyla Karadağ'dan Köysancak bölgesine kadar geniş bir alanda aile fertleri dağılmış ve Kâdirîliğin o bölgelerde yaygınlaşması sağlanmıştır. Çocukları ve torunlarının irşad faaliyetleri sürdürdükleri yerler içinde Karadağ ve Köysancak bölgeleri ile Gelezerde, Serzel, Kânî Spîke, Darâge, Kûle, Kara Hasan, Ömergede, Şorîce, Tîmar, Sendûlan, Baklân köyleri en çok bilinenlerdir. Şeyh Hasan 1175/1761'de Gelezerde köyünde vefat etti ve orada defnedildi.⁵⁹

5. Ali ed-Dûlpemevî

Şeyh Muhammed en-Nûdehî'nin oğludur. 1090/1679'da Nûde köyünde doğdu. Medrese eğitiminin ardından abisi Şeyh Hasan el-Gelezerdî'nin yanında tasavvufî eğitimi tamamladı ve ondan tarikat icâzeti alarak Berzence köyü'nün doğusuna düşen Dûlpeme köyü'nde irşada başladı. Şeyh Ali ed-Dûlpemevî içinde torunu Şeyh Ma'rûf el-Berzencî gibi tanınmış simaların da bulunduğu çok sayıda talebe yetiştirdi ve onlara irşad izni verdi. Geride ilim ve irşadla görevli sekiz çocuk bırakan Şeyh Ali, Dûlpeme köyünde vefat etti.⁶⁰

58 Baba Merduh Rûhânî onun Nûde köyünde değil Berzence köyünde doğduğunu belirtir. Bk. Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, I, 247.

59 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 159, 160, 162-163; Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, I, 248.

60 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 392-393.

6. Celâleddin Hurmâlî

Tam adı Celâleddin b. Ali b. Ömer el-Hüseynî'dir. İmam Mûsa Kazım'ın oğlu Abdullah'ın neslinden geldiği ifade edilir. Molla Celâleddin Şehrîzor'un Gülanber nâhiyesinin Kayneyce köyünde doğdu. Medrese eğitimi için bölgedeki medreseleri dolaşarak ilim tahsilinde bulundu. İlim icâzetini aldıktan sonra Hurmâl kasabasındaki Ulu Cami'ye müderris olarak atandı. O dönem Şehrîzor'u yöneten Baban Beylerinden saygı gören Molla Celâleddin'e kendisi ile talebeleri için bazı gelirler ve araziler tahsis edildi. Molla Celâleddin Gülanber bölgesindeki üç büyük âlimden biri olarak kabul edilmiştir. Diğer ikisi ise Molla Abdullah Hırpânî ve Molla İbrâhim Biyarî'dir. Bu üç şahsiyet aynı zamanda Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin de hocalarıydılar. Molla Celâleddin müderrislik görevini yürütürken bir müddet Şeyh Hasan el-Gelezerdî'nin yanında bulundu, ona intisap ederek tasavvufî eğitim aldı. Şeyh Hasan'dan irşad izni ve hilâfet aldıktan sonra tekrar Hurmâl'a dönen Molla Celâleddin ilim ve tedrisatın yanında Kâdirî şeyhi olarak irşad faaliyetlerini de sürdürdü. Muhammed Emin, Muhammed, Mustafa ve Küçük Celâleddin isimlerinde dört erkek çocuğu bulunan Molla Celâleddin 1231/1815'te Hurmâl'da vefat etti.⁶¹

7. Şeyh Ma'rûf el-Berzencî

Şeyh Ma'rûf 1166/1753'te Şehrîzor sancağında doğdu. Doğduğu Nûde köyü günümüzde Süleymâniye adıyla bilinen ve 1784'ten itibaren Baban Beyliği'nin⁶² Kalaçolan'dan sonra ikinci merkezi olarak kullanılan şehrin⁶³ kuzeydoğusuna düşmektedir. Şeyh Ma'rûf, ilmî yaşamına babası şeyh Mustafa en-Nûdehî'nin yanında başladı bilahare Kalaçolan şehrindeki farklı âlimlerden dersler aldı. Bunlar Molla Muhammed bin el-Hâc, Molla Mumammed el-Ğâzâî ve Molla Abdullah el-Beytüşî'dir.⁶⁴ Medrese eğitimi bitirdiğinde hocalarından hem Molla Mumammed el-Ğâzâî'den hem de Molla Abdullah el-Beytüşî'den ilim icâzeti aldı.⁶⁵ Baban Beyliği-

61 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 136-138.

62 Şehrîzor bölgesi XVII. yüzyılın ikinci yarısında Baban Sancağı adıyla Baban Ailesine ocaklık olarak verilmiştir. Bk. İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, IV/1, 455.

63 el-Hâl, *eş-Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî el-Berzencî*, s. 61.

64 Muhammed Sâbir Mustafa, *en-Nûdehî ve cuhûduhu'n-nahviyye*, Erbil: Matbaatu Câmiati Salâhiddin, 2005, s. 34-38.

65 Berzencî, *el-A'mâlu'l-Kâmile*, I, 13-14.

nin Süleymâniye'deki en büyük medresesinde müderrislik yapan⁶⁶ Şeyh Ma'rûf'un İslâmî ilimlerde eşsiz bir şahsiyet olduğunu dile getiren talebesi Baba Resûl el-Berzencî onu yakından gören kişilerin bu ilmî yetkinliği karşısında ona hayran kaldıklarını belirtir.⁶⁷ Şeyh Ma'rûf'un yetiştirdiği talebeleri içinde Şeyh Feyzi ez-Zuhâvî, Şeyh Hüseyin el-Kâdî, Şeyh Mahmûd el-Kilderî, Şeyh Muhammed el-Berzencî, Molla Mahmûd el-Gilâlî, Şeyh Mahmûd el-Gelezerdî, Şeyh Hüseyin es-Sitki, Molla Ahmed el-Pîr el-Hasaney ve kendisinden teberrüken ilim icâzeti alan ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin hocası olan Şeyh Abdullah el-Hırpânî bulunmaktadır.⁶⁸ Şeyh Ma'rûf bir müddet müderrislik görevini yürüttükten sonra tasavvufa yönelmiş ve seyr ü sülûk için dayısı Seyyid Abdürrezzâk b. Seyyid İsmâil el-Vulyânî'den tasavvufî eğitim almak üzere Dehlize köyüne gitti. Dayısı Seyyid Abdürrezzâk'ın vefatı üzerine bu defa Şeyh Ali ed-Dulpemevî el-Berzencî'den tasavvufî eğitim almaya başladı ve ondan hilâfetnâme alınca kadar hizmetinde kaldı.⁶⁹ Kürtçe'nin yanı sıra Arapça ve Farsça'yı da çok iyi bilen Şeyh Ma'rûf, elliden fazla eser telif etti.⁷⁰ Şeyh Ma'rûf'un henüz bulunamayan *Îzâhu'l-mahacce ve ikâmetu'l-hücce ala't-tâin fi nesebi sâdâti Berzence* adlı eseri dışında diğer eserleri *al-A'mâlu'l-kâmile li's-Şeyh Maruf en-Nûdehî el-Berzencî* adıyla neşredildi. Şeyh Ma'rûf el-Berzencî 1254/1839'da Süleymâniye'de vefat etti.⁷¹

8. Kâke Şeyh Ahmed

Süleymâniye bölgesinde Kâke Ahmed Şeyh olarak isimlendirilen Şeyh Ahmed el-Berzencî Şeyh Ma'rûf el-Berzencî'nin oğludur. Kâke Şeyh Ahmed 1208/1793'te Süleymâniye şehrinde doğdu. Süleymâniye'de babasının medresesinde ilim tahsiline başlayan Kâke Şeyh Ahmed, başarılı bir medrese hayatından sonra babasından tasavvufî eğitim aldı. Şeyh Ma'rûf seyr ü sülûkünü tamamlayan Kâke Şeyh Ahmed'e tarikat icâzeti vererek onu irşadla görevlendirdi. Şeyh Ma'rûf'un vefatından sonra Kâke Şeyh Ah-

66 Berzencî, *el-A'mâlu'l-kâmile*, I, 21.

67 Berzencî, *el-A'mâlu'l-kâmile*, I, 25-26.

68 Berzencî, *el-A'mâlu'l-kâmile*, I, 24.

69 Rûhânî, *Târih-i Meşâhîr-i Kürd*, I, 359; Berzencî, *el-A'mâlu'l-kâmile*, I, 19.

70 Berzencî, *el-A'mâlu'l-kâmile*, I, 27-30; Zeki Bek, *Meşâhîru'l-Kürd ve Kürdistan*, s. 444; Mustafa, *en-Nûdehî ve cuhûduhu'n-nahviyye*, s. 61-70.

71 Rûhânî, *Târih-i Meşâhîr-i Kürd*, I, 361; el-Hâl, *eş-Şeyh Ma'rûf en-Nûdehî el-Berzencî*, s. 87; Zeki Bek, *Meşâhîru'l-Kürd ve Kürdistan*, s.444.

med, Süleymâniye'de irşad postuna oturdu. Çok sayıda talebe yetiştiren Kâke Şeyh Ahmed, Kâdirî şeyhi olarak, gerek Şehrîzor bölgesinde gerekse İran'da faaliyetleri görülen ve çoğunluğu Nakşbendî şeyhi olan zevatla iyi münasebetler kurdu. Kâke Şeyh Ahmed 1305/1887'de Süleymâniye'de vefat etti ve medrese eğitimi gördüğü Büyük Cami Medresesi'ndeki bir odaya defnedildi.⁷²

9. Şeyh Mahmûd ez-Zengenî (et-Talabânî)

Şeyh Mahmûd, Zengene Aşireti reislerinden Yusuf Ağa'nın oğludur. 1130/1718'de Karadağ'da doğdu. Karadağ'da başladığı medrese eğitimine sırasıyla Kerkük, Erbil ve Behdînan bölgesindeki bazı medreseleri dolaşarak devam etti. İlim icâzetini aldıktan sonra Kadir Kerem nâhiyesinde bulunan Ramazan Mamke köyüne gelerek ilim ve tadrîsatla meşgul oldu. Oranın ileri gelen şahsiyetlerinden Mîr İsmâil'in kızıyla evlendi. Hindistanlı Kâdirî şeyhi Ahmed el-Lâhûrî beraberindeki iki müridiyle Bağdat'a giderken yol güzergâhında Karadağ'a uğramış ve bir müddet o dönemde müderrislik yapan Şeyh Mahmûd'a misafir olmuşlardı. Şeyh Ahmed'in sahip olduğu yüksek ilmî seviye ve davranışlarından etkilenen Şeyh Mahmûd, ona intisap ederek Kâdiriyye tarikatına girmiş ve onun halîfesi olmuştur. Karadağ ve Kerkük bölgelerinde irşad faaliyetlerini yürüten Şeyh Mahmûd 1215/1800'de vefat etti ve Kerkük'teki tekkesine defnedildi. Şeyh Mahmûd'dan sonra irşad makamına oğlu ve halîfesi Şeyh Ahmed oturdu.⁷³

10. Abdurrahman Hâlis et-Talabânî

1212/1797'de Kerkük'te dünyaya geldi. Şeyh Mahmûd ez-Zengenî'nin torunudur. Ailesinin yanında ilk eğitimini aldıktan sonra Kerkük bölgesindeki medreselerde okutulan ilimleri tahsil etti. Tasavvufî eğitimini babası Şeyh Ahmed et-Talabânî'nin yanında tamamladı ve tarikat icâzeti aldı. İrşad faaliyetleriyle beraber eser telifiyle de uğraşan Şeyh Abdurrahman'ın mensup olduğu Zengene Aşiretinin konuştuğu Kürtçe (Avramî lehçesi) ile Türkçe, Arapça ve Farsça şiirleri vardır. Şiir konusunda çok mahir olduğu belirtilen Şeyh Abdurrahman Hâlis'in matbu olan *Dîvan*'ının dışında, *Mesnevî*'nin ilk on sekiz beytinin Farsça man-

72 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 74-76.

73 Müderris, *Ulemâunâ*, s. 555-558.

zum şerhi olan *Kitâbü'l-maârif fi şerh-i Mesnevî-i Şerîf* ile Nur Ali Bahş'ın Abdülkâdir Geylanî'nin menkıbelerine yer verdiği Arapça eserinin Türkçe'ye çevirisi olan *Behcetü'l-Esrâr Tercümesi* bulunmaktadır. Şeyh Abdurrahman 1275/1858'de Kerkük'te vefat etti.⁷⁴

Sonuç

Şehrîzor'da –ilk dönemlere nazaran daha fazla bilgi sahibi olduğumuz– XVII. asırdan günümüze kadar, Kâdiriyye tarikatının yayılışında Berzencîler ile Talabânîler'in öne çıktıkları görülmektedir. Her ne kadar Şehrîzor'da Kâdiriyye tarikatına mensup başka aileler var ise de hiçbirisi bu iki aile kadar etkili olamamıştır. Berzencî ailesinden Seyyid Ali el-Venderînî, Kâdirîliği bölge ile tanıştırmış, oğlu Şeyh Muhammed en-Nüdehî vasıtasıyla da Kâdirîlik Şehrîzor'un sınırlarını aşarak İran'ın Senendec bölgesine kadar ulaşmıştır. Şeyh İsmâil el-Vulyânî ve Şeyh Hasan el-Gelezerdî ise Kâdirîliğin Şehrîzor'un birçok noktasına ulaştırılmasında etkin rol oynamışlardır. XVIII. asırda Şeyh Ma'rûf el-Berzencî seleflerinin tarikat faaliyetlerini daha da ileri götürerek Kâdirîliği Şehrîzor ve çevresinin en güçlü ve en yaygın tarikatı haline getirmiştir. Tarikat Berzencî ailesine mensup çok sayıda ismin desteğiyle Şehrîzor'un ardından İran'ın Senendec, Merivan, Bane ve Kirmaşan şehirlerine kadar yayılmıştır. Karadağ, Kerkük, Çemçemal ve Kifri bölgelerinde ise Talabânî ailesine mensup Şeyh Mahmûd ez-Zengenî, Şeyh Ahmed et-Talabânî, Şeyh Abdurrahman Hâlis et-Talabânî ve halîfelerinin faaliyetleri neticesinde tarikat yaygınlık kazanmıştır.

74 Vassâf, *Sefîne*, I, 140; Müderris, *Ulemâunâ*, s. 271-272; Rûhânî, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, I, 421; Ayten, "Şeyh Ahmed et-Talabânî el-Kerkükî", IX, 131; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I, 131. Şeyh Abdurrahman Halis et-Talabânî ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Çelik, "Kâdiriyye Tarikatı Hâlisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkükî", s. 159-184.

Kaynakça

- Abu Manneh, Butrus, "The Wâlî Nejib Pasha and the Qadîrî Order in Iraq", *Journal of the History of Sufism*, volume: 1-2, 2000.
- Ayten, Yunus, "Şeyh Ahmed et-Talabâni el-Kerkûki", *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, İstanbul: Şûle Yay., 1996.
- Azzâvî, Abbas, *Aşâiru'l-Irak I-II*, Beyrut: Mektebetü'l-Hadârât, ts.
- _____, *Erbil fi muhtelefi'l-usûr*, tahk. Muhammed Ali Karadâği, Bağdat: Şeriketü'l Hansa li't-Tibaeti'l-Mahdüde, 2001.
- _____, *Şehrîzor es-Süleymâniye*, haz. Muhammed Ali Karadâği, Bağdat 2000.
- Bruinessen, Martin Van, "The Qâdiriyya and the Lineages of Qâdirî Shaykhs Among the Kurds", *Journal of the History of Sufism*, volume: 1-2, 2000.
- Bruinessen, Martin Van, *Ağa-Şeyh-Devlet*, trc. Banu Yalkut, İstanbul: İletişim Yay., 1992.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri I-III*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Caf, Hasan, *Tarikat der Meyân-ı Kürdhâ*, Tahran: Tahran Üniversitesi Yay., 1336.
- Ceylânî, Muhammed Fazıl, *Nehrü'l-Kâdiriyye*, İstanbul: Merkezü'l Ceylânî li'l-Buhûsi'l-İlmiyye, 2010.
- Çelik, İsa, "Kâdiriyye Tarikatı Hâlisiyye Şubesinin Kurucusu Şeyh Abdurrahman Hâlis Kerkûki", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2008, sayı: 38.
- ed-Dûski, Enes Muhammed Şerif, *Etbâu'ş-şeyh Adî b. Müsâfir el-Hakkârî*, Duhok: Matbaatu Hâvâr, 2003.
- el-Hâl, Muhammed, *eş-Şeyh Ma'rûf en-Nüdehî el-Berzencî*, Bağdat: Dâru Matbaati't-Temeddün, t.s.
- Hamzehe'ee, M. Reza, *Yaresan (Ehl-i Hak) Bir Kürt Cemaati: Sosyolojik Tarihsel ve Dini-Tarihsel Bir İnceleme*, trc. Ergin Öpengin, İstanbul: Avesta Yay., 2008.
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, İstanbul: Kitabevi, 2011.
- Karadâği, Muhammed Ali, *Hüviyyetu Kerkük*, Erbil: Ârâs, 2004.
- Kavak, Abdulcebbar, "Şeyh Ma'rûf el-Berzencî ve Kâdiriyye Tarikatının Süleymâniye ve Çevresinde Yaygınlaşmasındaki Rolü", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 28, 2011.
- Ma'rûf el-Berzencî, *el-A'mâlu'l-kâmile li'ş-şeyh Ma'rûf el-Berzencî el-Kürdî*, tahk. Baba Ali b. Şeyh Ömer Karadâği vd., Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1984.
- Mustafa, Muhammed Sâbir, *en-Nüdehî ve cuhûduhu'n-nahviyye*, Erbil: Matbaatu Camiati Salâhiddin, 2005.
- Müderriş, Abdülkerim, *Ulemâunâ fi hidmeti'l-ilmi ve'd-dîn*, haz. Muhammed Ali Karadâği, Bağdat: Dâru'l-Hürriyye, 1983.
- Müderriş, Abdülkerim, *Binemaleyî Zanyârân*, Tahran: Ânâ Yay., 1389.
- en-Nüdehî, Şeyh Ma'rûf, "es-Silsiletü'l-Manzûme li'n-Nüdehî", *el-A'mâlu'l-kâmile li'ş-şeyh Maruf el-Berzencî el-Kürdî*, tahk. Baba Ali b. Şeyh Ömer Karadâği vd., Bağdat: Matbaatu'l-Ânî, 1984.
- Rûhânî, Baba Merduh, *Târîh-i Meşâhîr-i Kürd*, Tahran: İntişârât-ı Suruş, 1382.
- Sâmî, Şemseddin, *Kâmûsu'l-a'lâm*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1316.

- Sultânî, Muhammed Ali, *Mêjüyê Binemâlekânê Heqîqet*, trc. Adnan Berzencî, Hevler: Ârâs, 2011.
- Suveyrekî, Muhammed Ali, *Mu'cemu a'lâmi'l-Kürd*, Süleymâniye: Müessesetü Jin, 2006.
- es-Süveydî, Muhammed Emîn, *Def'u'z-zelûm ani'l-vukûi fî irzi hâze'l-mazlûm*, Süleymâniye Ktp., Esad Efendi, no: 1404.
- eş-Şeybî, Kamil Mustafa, *et-Tarikatüs-Safeviyye ve revâsibuhâ fi'l-Iraki'l-muâsır*, Bağdat: Mektebetü'n-Nahde, 1967.
- Tevekkülî, Muhammed Raûf, *Târih-i Tasavvuf der Kürdistan*, Tahran: İntişârât-ı Tevekkülî, 1381.
- Uzunçarşılı, İsmâil Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- Zeki Bek, Muhammed Emin, *Meşâhîru'l-Kürd ve Kürdistan*, trc. Seyide Kerîmete, Dimaşk: Dâru'z-Zamân, 2006.